

УДК 316

ЯВИЩЕ СОЦІОПАТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ПРОБЛЕМА ДЛЯ ІСНУВАННЯ Й РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. ЗАВДАННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ І КОРЕКЦІЇ

Титаренко І.О.

доц., к.п.н.

Лісовська І.В.

магістр

Основной идеей данной статьи выступает утверждение авторов о сложном комплексном характере такого вида отклоняющегося поведения, как социопатическое. Для предупреждения и управления угрозами, которые оно несет с собою, необходимо по-новому подходить к вопросам подготовки специалистов по социальной работе, сосредоточившись на профессиональных качествах их квалификационного роста.

The main idea of this article concerns the complex and sophisticated character of such danger mode of the social behaviour like so- called "public killer" with their antisocial activity. The main direction of the solving these questions exists in the new systems of quality preparations for social worker as a consultant and manager person in our everyday common practice.

Головна ідея запропонованої статті полягає у тому, аби привернути увагу до такого феномену соціального буття сьогодення як соціопатична (психопатична) поведінка окремих особистостей. Складний, суперечливий характер вищезазначеного явища потребує інноваційного системного підходу з боку усіх безпосередньо задіяних у профілактиці та корекції небажаних опцій фахівців – чільне місце серед яких посідають соціальні працівники.

Ключові слова: соціопатія, психопати, корекція, соціальний капітал, профілактика, управління, фахівець з соціальної роботи.

Актуальність нижченаведеного доробку витікає з тих глобальних завдань, що стоять перед сучасним людством у самій суті збереження та розвитку соціального – людського фактору, людського капіталу, капіталу культурного та соціального. На українських теренах проблема відповідної, узгодженої із ціннісними дороговказами суспільства та загальнолюдськими підвалинами гуманізму поведінки, наразі постає важливою, як ніколи раніше. Адже будь-які трансформації життєвих практик ведуть до збільшення ризиків як для окремих прошарків суспільства, індивідуумів, так і для спільноти загалом. Девіантна поведінка, таким чином, розповсюджується у відповідності до того, як відбувається маргіналізація соціальних норм та очікувань. Логічно, що **мета** статті може бути сформульована як пошук та дослідження найбільш небезпечних видів антигромадянського спрямування діяльності, таких, що, з одного боку, загрожують самим підвалинам суспільного життя, а з іншого – є досить новими у порівнянні з традиційними формами порушень спокою, культурно-історичного простору даного соціуму.

Щоб визначена ціль була досягнута, потрібно, опрацювати щонайменше чотири аспекти – **завдання** даної аналітики. По-перше, необхідно розглянути систему взаємних очікувань, атитюдів та пресупозицій, що сприяли б розвитку справді солідаристських, взаємовигідних та

гуманістично орієнтованих стосунків у суспільстві. По-друге, важливим є дослідження діалектики об'єктивного та суб'єктивного чинників у формуванні такого виду збочень у соціальній поведінці особи як соціопатія. Третє завдання полягало у доведенні того факту, що психопати, як досить часто визначають персонажів нашої аналітики спеціалісти у галузі психології вікового розвитку, педагогіки, кримінологи та психіатри (і цим вони прагнуть підкреслити біологічне, психофізіологічне підґрунтя зазначеного феномену) є клієнтами, що вимагають постійного нагляду і практично не піддаються перевихованню. У - четвертих: автори хотіли звернути увагу на необхідність соціального, психологічного та правового захисту щодо найближчого оточення, яке вимушене співіснувати і працювати із соціопатами – окрім родини, дітей та жінок (чоловіків – набагато рідше) це стосується і соціальних працівників, як найбільш задіяних у контактах з носіями девіантної поведінки професійних, вікових та гендерних груп у суспільстві.

Про підступну привабливість злого написана досить значна кількість статей, індивідуальних та колективних монографій, наукових та науково-публіцистичних розвідок. **Опрацювання джерельної бази**, серед якої варто відмітити доробки таких учених як: Алан Гуггенбуль, Джефф Рубін, Дін Пруйт, Сунг Хе Кім, М.М.Обозов, І.В.Маринич. Ю.М.Канигін та інші, дозволило нам прийти до висновку про те, що у всякій

спільноті, суспільстві, яке прагне стабільного розвитку, запорукою останнього виступає соціальний капітал. Сучасні експлікації щодо останнього пов'язані із його сутністю як сукупності реалізації взаємних домовленостей, а тих, хто не вважає за потрібне їх дотримуватися, вважають особами із антигромадянським спрямуванням поведінки. Запорукою існування будь-якої спільноти людей завжди було, є, та буде дотримання членами цього утворення певних положень щодо їх взаємодії; практичних домовленостей, які можуть мати формалізований характер, втілюючись у законах, поведінкових приписах, тощо [12,31; 13, 27-28]. Існує також неформалізована конвенційність, представлена такими вчинками та позиціями, що переважно очікуються, замість жорсткої детермінованості, зазнають засудження суспільною думкою, хоч і не переслідуються кримінально у разі порушень.

Загрози культурі, соціуму, самому існуванню людини й людського, як особливого надбання історичного розвитку, загрози, що несуть із собою такі індивідууми, посилюються та поглиблюються за умов глобалізаційного характеру сучасних комунікацій, постійного оновлення технічних можливостей суспільства, а також змін у психофізіологічному стані наших сучасників. Останні не є настільки наочними, як зміни технологічного плану, та багато у чому саме вони, з одного боку, виступають найбільш сутнісним, з точки зору можливостей гуманітарного поступу, результатом науково-практичного й технологічного розвитку людства, а з іншого – те, як відчувається і на що є налаштованою окрема особа, врешті решт стає поштовхом, ініціює подальші технічні, організаційні, матеріально-практичні перетворення. З цим погоджуються і педагоги, і психологи, і фахівці з адміністративного менеджменту, і спеціалісти з надання різного виду соціальної допомоги населенню [1, 4, 5, 6, 10].

Оскільки вищеокреслена проблема раніше заявила про себе у економічно розвинутих країнах Заходу, то і дослідження деструктивних нахилів у поведінці особи та формування відповідних рис її характеру належить саме американським (починаючи з класичної роботи Еріха Фрома «Анатомія людської деструктивності» та описам структури особистості Г.Ю.Айзенка), канадським (Х.Г.Хауер та його бестселер 2009 року «Позбавлені совісті», Карен Бассіюді з її «Вихованням народобивців») й англійським ученим Л. Хьеллу та Д. Зиглеру.

Вже у 2010 році у роїському перекладі виходить книжка відомого чеського дослідника феномену соціопатії Славоя Жижека «Насильство», а на вітчизняних теренах стартує обговорення питань щодо інтеракційної сутності влади (В.Васютинський), дискутується необхідність створення окремих структурних підрозділів, підпорядкованих Міністерству юстиції (наявні пропозиції про юрисдикцію Міністерства праці та соціальної політики, як і Міністерства сім'ї, молоді та спорту; Міністерства охорони здоров'я, і так далі), підрозділів, що за аналогією із західними відділеннями Федеральних служб сконцентрували б у собі зусилля представників різних дисциплінарних напрямків (педагогів, психологів, криміналістів та інших) задля корекції соціопатичної поведінки деяких співгромадян, що, власне, такими рахуватися не можуть. Принципова **новизна** полягає у прагненні поєднати та доповнити педагогічні, психологічні, медико-біологічні та психоаналітично-правові концепти дослідження соціопатичної поведінки, сформувавши з них цілісну систему орієнтирів та дороговказів, аби їх теоретична доказовість та пояснювальний й проєктивний потенціал слугували надійним методологічним підґрунтям у роботі фахівців з соціальної допомоги, менеджерів різного типу та педагогів, культурологів, лікарів, правоохоронців, усіх, хто з власної волі чи за велінням обставин потрапив до простору практичної аномії – взаємин із соціопатично налаштованими індивідуумами.

Чільне місце у реалізації програмних задумів просвітницьких, допомагаючих та охоронно-силових структур як державного, так і так званого третього сектору господарства у країні, інституцій прибуткових (у плані долучення до фінансового обігу) та суто волонтерських, можуть відігравати і, сподіваємося, будуть насправді мати фахівці з соціальної роботи. Як люди із соціологічною освітою, вони здатні розкрити взаємозалежність між ціннісними орієнтаціями у діяльності людей та результуючим вектором суспільної практики; звернути увагу суспільства на соціально-психологічне підґрунтя управлінської діяльності, на діалектику виховання та самовиховання особистості.

Для успішного управління змінами, для адекватної взаємодії із соціопатичними особистостями, які повсякчас готові на різні вчинки та «сюрпризи», соціальний працівник повинен час від часу проводити певну «санацію» власної свідомості, відповідаючи на наступні питання: 1) чи приваблює мене

щось нове?; 2) чи є у мене власний погляд на ситуацію?; 3) маю я змогу й насагу аби ризикувати?; 4) чим саме і до якої межі я можу ризикувати ?; 4) чи повинен (-нна) я бути завжди впевненим у собі?; 5) свідомий (-ма) я щодо своїх помилок, або боюся їх визнати? Якщо так - то чому?. Відповіді на ці запитання допоможуть фахівцю із соціальної роботи працювати у команді, що стосується як колег – однодумців, так і клієнтів та їх оточення. Останнє також передбачає підвищення компетентності у роботі над помилками. Саме цим умінням соціальний працівник мусить не просто володіти сам, але і вчити цьому тих особистостей, що потерпають від антисоціальної поведінки своїх родичів та колег. Будь яка цілеспрямована поведінка стає проблематичною поряд із соціопатично орієнтованою особою, адже остання здатна виявляти неабияку хитрість та хист і у брехливому викладенні будь-яких фактів, і у представленні чиїхось (та власних) потреб і побажань. Коли соціопат методично і цілеспрямовано проводить власну політику, не втомлюючись від цього роками, його опонентам необхідно «брати паузу», вдаватися до моніторингу та науково-пізнавальної рефлексії, аби протистояти негативним впливам та провокаціям. Усе це чи не найкраще погоджується із тими ціннісними гуманітарними дороговказами, що проголошуються сучасним українським суспільством: бути сильним і нормальним, але не жорстоким й примітивним. Пригадуючи вірші П.Тичини: «правдивим будь, але не завжди відкривайся».

Будь яка діяльність, особливо це є справедливим щодо публічних та допоміжних видів роботи, комунікативне навантаження у яких складає їхню сутність, мусить бути спланована, проаналізована з точки зору діалектики «мета-результат», «ціль та засоби». Звичайно, фахівець із соціальної роботи має бути орієнтованим на певну мету, але допомога людям – занадто загальна ціль, аби організовувати простір конкретних дій. Адже спілкування може носити безпосередньо емпативний характер, коли соціальному працівникові жаліються, «відкривають душу» і клієнт, і його оточення. З іншого боку, фахівець із соціальної роботи покликаний до виконання певних менеджерських обов'язків. При наявності знань, володіння методологією організації ефективних соціальних взаємодій він може виступати організатором, посередником та персональним тренером із особистісного зростання (коучем). [13, 46]. Для цього і самому фахівцю із соціальної роботи потрібне вміння ранжувати інформацію на

поточну й термінову, важливу та другорядну, виділяти пріоритети та вчити цьому своїх клієнтів.

Фахівцю із соціальної роботи доводиться бути уважним не тільки до наявної проблемної ситуацією, де жертви, співчуваючи, кривдники та байдужі – усі ролі вже визначені і треба братися до ліквідації наслідків, але і до потенційно конфліктної комунікації, коли ще можна допомогти у переформатуванні взаємних диспозицій, прояснити, як звичність останніх може шкодити задоволенню справжніх інтересів індивідуумів. Для цього самому соціальному працівникові необхідно не просто набувати звички до спостережливості, але й мати компетентність загальнокультурну та спеціально-гуманітарну, управлінську, креативність, критичність та бути чутливим до змін. Кожен, хто чує про жорстокість, насильство і безпорадність жертви, змушений, хай подумки, прийняти ту чи іншу сторону. Досить часто буває так, що людина настільки потерпає за долю ображеного, мимоволі ідентифікуючи себе із нею, що на підґрунті страху може стати сама кривдником, начебто наперед «страхуючись» від потенційних принижень. Асоціювати себе із силою, нехай і злою, індивіду притаманне більше, аніж із добрим постраждалим. Девід Майерс вважав загалом, що співчуття має обмежений термін існування [10, 211] і потім його розгортання залежить від тієї контекстуальної підтримки соціальним капіталом спільноти, культура якої схвалює або ні такий спосіб взаємодії.

Окрім того, що сучасна педагогіка та вікова психологія, із даними яких тісно співпрацює соціальна робота як фаховий менеджмент, соціальне управління, і на дані яких спирається практика соціальної роботи, - наразі стверджують, що по певним напрямкам життєдіяльності особи її соціалізація продовжується усе життя. Тож ніколи не можна вважати марними зусилля щодо корекції поведінки індивідуума, але, разом із тим, ніколи не можна і гарантувати позитивні результати таких впливів [9, 12].

Сучасне дисциплінарне розмаїття припускається появи нових дисциплін, таких, наприклад, як андрагогіка – мистецтво керування педагогічно-виховними засобами взаємодії із дорослою особистістю. Вкрай популярною стає система заходів післядипломної освіти, що допомагають людині у адаптації, професійній та загальногромадянській психореабілітації і, врешті решт, ресоціалізації, якої так потребують сучасні умови життя у суспільстві. Саме малоосвічені люди складають, за думкою

Еріха Фромма, найуразливішу групу у плані небезпеки деструктивних впливів [11, 29-30]. Причому, з них рекрутуються як жертви, люди зі схильністю до віктимного поводження, із низькою самооцінкою та невмінням заявити про свої загальнолюдські та громадянські права, іноді, навіть неспроможні до повноти усвідомлення тієї шкоди, що завдається їм патогенним стилем стосунків у родині чи на роботі; а також агресори, які завдають шкоди і найближчому оточенню, і суспільству загалом і самому собі, бо не випадково говориться у Святому письмі: «яка користь людині з усіх багатств світу, коли душу свою безсмертну вона згубить?». Саме індивідууми, що потерпають від «некомпенсованої нудьги» (Е.Фром), налаштовані на скоєння найжахливіших злочинів. Причому, останні вкрай важко попередити безпосередньо правоохоронними засобами, бо зовні людина виглядає цілком нормальною і очікувати від неї несподіваної жорстокості до випадкових осіб чи найближчого оточення (а саме тут «розігруються» соціопати) ніхто не може. Такі люди, самі того не підозрюючи, роками можуть страждати на депресію, але не усвідомлена, не прояснена й невисловлена пригніченість лише підсилює свій руйнівний потенціал щодо внутрішнього світу особистості, дезорганізуючи згодом і соціальну поведінку останньої. Прагнучи підтримки, узгодженості дій, що ґрунтувалися б на приязні та визнанні, індивідуум шукає можливостей для таких зв'язків де може. Тобто, не вмючи позитивно задовольнити онтологічні базові потреби у належності, соціопатична особистість розвиває у собі комплекс «зверх-цінності», прагнучи контролювати інших за допомогою страху і мучительства. Причому, тортури можуть носити як фізіологічний, так і суто психоемоційний характер. За рівнем деструктивних наслідків, пролонгованості та комплексного й опосередкованого (разом із безпосереднім) характером впливу соціопатичного насильства на особистість, дехто з психологів виокремлює та віддає першість знуцанням саме духовно-ідеологічного, психоемоційного ґатунку.

У пануючих соціальних теоріях існують уявлення про те, що в сучасному суспільстві сформувалась система відносин між соціальними прошарками або групами, яка дозволяє більшості індивідів більше або менше успішно функціонувати в умовах конкретного соціуму. Кожний індивід належить до тієї або іншої частини, групи, елементу цієї соціальної системи, причому така належність визначається рівнем та характером освіти, способом життя,

розміром доходу, але більше всього – буттям в рамках деякої культури (субкультури). Всі члени даної соціальної групи, страти підпорядковані загальній для них системі цінностей, яка може відрізнятися від ціннісних орієнтацій інших груп [13, 194]. Для них характерні визначені ідеологічні утворення, психологічні і поведінкові комплекси, які формуються вихованням і підтримуються потім в процесі соціального функціонування в рамках даної спільноти. Схожий характер, схожий спосіб життя. Коли дві соціопатичні особистості починають спілкуватися, хтось із них стає ініціюючою ланкою у подальшій ескалації протиправних дій. Це може бути розумний, сильний, впевнений у собі чоловік і, разом із тим, глибоко хвора людина, чия логіка працює на виправдання власних вчинків та звинувачення жертв.

Одним із перших дослідників, що описав модель поведінки, яка відрізнялася повною відсутністю співчуття та стриманості, був французький психіатр початку XIX століття Ф.Пінель, який підкреслював, як важко визначити у таких поведінкових проявах – чи це нейтральний стан здоров'я особистості, що може за несприятливих соціальних умов перетворитися на негативний чинник поведінкових реакцій, чи справді моральне безумство первісного зла [16, 29]. Основними симптомами соціопатії виступає комплекс ознак та рис, що їх доцільно поділити задля теоретико-методологічної ефективності у соціальній практиці застосування на дві групи. Перша група форматується згідно із міжособистісними особливостями спілкування. До неї Х.Г.Хауер [15, 58] відносить: 1) зверхність у комунікації, нестійкість уваги, багатомовність (а іноді – і красномовство), що є абсолютно безвідповідальним та, зазвичай, і неправдивим; 2) егоцентризм та претензійність, повна відсутність самокритики. У соціопата плаче тільки невдаха, а сам він – все добре отримує тільки виправдано, а ось на негаразди він не заслуговує, усілякі прикrostі з ним трапляються випадково; 3) відсутність почуття жалю та вини. Для таких індивідуумів немає ні близьких, ані сторонніх. Усі – лише пішаки у грі по задоволенню власних бажань (самі соціопати чимось нагадують «бездушних андроїдів», пише Карен Бассюді); 4) повна нездатність до емпатії. Ми можемо асоціювати це із складнощами соціалізації, тоді частіше використовується термін «соціопатія», коли ж фахівці вдаються до аналізу нейрофізіологічного підґрунтя індивідуальної діяльності – то можна

спиратися на більш традиційне визначення «психопат». 5) їм притаманна підступність та прагнення до маніпуляцій. Емоційність соціопатичних індивідумів додає їм наснаги для здійснення своїх хитромудрих планів, бо вона має свою специфіку – це той особливий вид істероїдної емоційності, що поєднується з відсутністю емпатії, це абсолютна центрованість на собі у будь-яких міжособистісних стосунках. Соціопати не знають ані сорому, ані жалю, тому будь-які заклики до їх душі є марними, вони просто не розуміють, про що йдеться.

Реаліями нашого часу стають жахливі випадки, коли для того, щоб отримати дрібку грошей, молодики не гребують пенсіями родичів, але не просто грабують стареньких, але й знущаються над ними, гвалтують тощо. Так, наразі, аби відсвяткувати 20-ліття, молодик з Черкащини завдав усіх вищезгаданих неподобств матері своєї тітки, був тверезим, за збройне пограбування отримав 10 років, але чи можна вважати нормальною людиною парубка, що згвалтував 84-річну стареньку? Чи можна сподіватися на його виправлення у в'язниці? Навіть коли людина буде боятися покарання, збоченість її психофізіологічного ества примусить шукати спільників, чи вигадувати способи вдоволення хиті, люті, жадоби влади, помсти – будь чого, аби закрити провалля власної меншовартості. Тоді ми маємо або невмотивований, вочевидь, раптовий спалах агресії, яка може датися взнаки й невідомій фігуранту людині, або перенаправлення соціопатичним нахилів на найближче оточення і «виховання» дітей, дружини через покарання, що аж ніяк не сумісні із провиною, що начебто до них спонукала. Тож, у будь-яких випадках сімейного насильства, ми вважаємо, що фахівець із соціальної роботи мусить доправляти на психологічну, а при можливості і на психіатричну експертизу членів родини.

У першу чергу це, звичайно, стосується головного діючого персонажа, але очевидний насильник не завжди співпадає із постаттю підбурювача, садистські стосунки передбачають також мазохіста, тому потрібно також з'ясувати усі нюанси сценарію агресії, дослідити минуле, аби визначити «питому вагу» соціопатичної налаштованості усіх учасників правопорушення. У цьому випадку психологічні захисти, що їх практикує багато хто із членів родини на кшталт: «він ще дитина», «він просто випив», «вона так більше не буде», «це її просто довели» і навіть: «а що поробиш – життя таке» є неприпустимим зволіканням. Зволікання, як

казав британський історик Сіріл Паркінсон [6.364] - це найгірша форма заперечення, адже воно є такою формою реагування, при якій деструктивні тенденції підсилюються згідно із власною логікою розвитку, поки люди не беруть на себе справжньої відповідальності, до того ж таке «безвладдя» має заражаючий спільноту характер. Воно не тільки породжує дезорганізованість поміж людей, але й суттєво зменшує соціальний капітал, причому не тільки родини, де виявлено негаразди, але й вулиці, колективу, міста, країни і далі. Тому, окремим тягарем для фахівця з соціальної роботи є вимога щодо додержання морально-етичних принципів взаємодії із клієнтами при невизначеності статусу дослідженої особи, чие правопорушення виходить за рамки здорового глузду. Адже поважати громадянські права такого індивідуму, визнаючи його право на свободу думки, совісті, релігії, створення асоціацій, участь в світових зборах, захисту від будь-яких посягань на її честь і гідність тощо і, водночас, зважати на загрозливий характер його поведінки, аналізувати останню на предмет патологій біологічних чи соціально створених – ось найважча сторона соціальної роботи у таких контекстах.

За таких обставин соціальний працівник змушений з'ясовувати специфіку соціалізації індивідуму, можливість на етапі поточного втручання донести до нього принципи загальнолюдської моралі, водночас чітко пам'ятаючи про формати й обмеження у в сфері соціального обслуговування населення, діяльності соціальних служб і соціальних робітників [5. 16]. Сучасні наукові дані, висновки, зроблені кримінологами та психіатрами, обґрунтовують позицію особливого втручання у взаємодію із соціопатично налаштованими особистостями. Лишати зло безкарним – значить заохочувати його: ці слова приписують великому Леонардо да Вінчі і, наразі вони є актуальними, як ніколи. Та чи вбачаємо ми у лихих вчинках диявольський промисел, чи пояснюємо його біохімічними процесами, що відбуваються у мізках людини, але кожен із нас, як вважають і пересічні громадяни, і науковці різного спрямування та рівня визнання, не можуть заперечити «темного боку» у глибинах людської душі. Разом із тим, саме те, чи спрацюють соціальні заборони, чи правила Божі та людські, чи сором, чи совість – це вже питання культурно-історичної та освітнянської, вікової, соціальної специфіки, - але саме цей складно досліджуваний комплекс світосприйняття та світовідношення, до

якого звичайно інтегрована і самооцінка людини, і визначає: чи стане індивідуум соціопатом, чи ні [3, 8-9]. Труднощі у дослідженні цього комплексу є наріжним каменем у психологічному, філософсько-антропологічному, медичному, соціально-педагогічному та соціологічному дискурсі, аналізі. Для фахівця з соціальної роботи – це повсякденна практика вибору стратегій та тактик допомоги й корекції. Відтак, саме при роботі по попередженню соціопатичних вчинків, при завданні своєчасної діагностики можливих соціопатів та їх жертв, при вкрай важкій, через розмитість критеріїв та рухливість, багатоплановість, що притаманні самій людській поведінці, фахівець із соціальної роботи підлягає особливій небезпеці синдрому «емоційного вигорання».

Особливістю вітчизняної соціопатії, як можна зробити висновки з матеріалів телевізійних програм «Свідок», «Надзвичайні новини», та інших, що ними наразі повниться сучасний ефір, є вражаюче низький рівень самосвідомості людей. Більша частина злочинів скоєна у нетверезому стані, але останній, як би жахливо це не видавалося, є нормою для значної кількості осіб. Нормою для них є і побиття, як спосіб контакту (і між поколінного, і між статевого). Важко говорити про розкаяння таких злочинців, тим більше про їх виправлення, бо виявлений ними формат життєдіяльності для багатьох є безальтернативним. Люди просто не уявляють собі що можна поводитися інакше, мати інші потреби та методи й форми їх задоволення; домовлятися, переконувати, поступатися тощо. У той же час, вищі функції мозку – пам'ять увага, уява та складна психічна діяльність індивідуума загалом, не мають певної локалізації саме на корі півкуль, стверджують нейрофізіологи та психіатри [11.42-43]. Тому потрібне комплексне бачення особистості у багатоманітності її зв'язків та опосередкувань, динаміці світовідношення, системного розвитку останнього. Саме тому такою важливою у попередженні соціопатичної поведінки є загальнопросвітницька діяльність, допомога фахівців із соціальної роботи як педагогів, психологів, аніматорів, організаторів суспільно-корисних видів діяльності. Західний досвід у фаховій підготовці соціальних працівників рівня менеджерів та коучів (у дослідному перекладі – тренерів з персонального зростання індивідуума, спеціалістів з особистісного росту) передбачає також їх навчання у якості фахівців по системному позиціонуванню (розстановкам). Це викликано тим фактом,

що будь які консультації стривожених осіб (оточуючих потенційного соціопата чи самої особи, що потерпає від власної нестриманості) потребує системного бачення та комплексних рішень, де медіаторські (посередницькі), фасилітативні (заохочувально-стимулюючі) та модераторські (об'єднуючі, ті, що навчають координації та узгодженню дій у колективі) уміння фахівців із соціальної роботи здатні доповнювати й потенціювати одне одного.

Соціопатично налаштовані особистості можуть траплятися і серед вчителів, і серед представників благодійних організацій, навіть серед волонтерів та вихователів у притулках, де діти чи жінки – жертви насильницьких дій, мають отримувати системну (і матеріальну, і юридичну, і організаційну, і психологічну) допомогу. Разом із тим, специфікою віктимології, як науки, що вивчає поведінку жертв та умови скоєння протиправних вчинків, є те, що вона, зокрема доводить ескалаційний, розширюючий характер насильства [6, 57]. Агресія творить потужне поле зараження та навіювання, яке досить часто призводить до того, що насильниками стають за відповідних умов (безпорадність іншої сторони комунікації) також самі жертви у минулому. Усі ці явища звичайно відносяться до феномену відхилень, до девіантної поведінки – (від лат. *deviatio* – відхилення), як такої, що не сумісна із нормами індивідуального функціонування та співжиття індивідуумів з подібними до себе, що і складає сутність людського існування як соціокультурного, історичного феномену. Типологія такого способу життя, (що не відповідає очікуванням групи або усього суспільства) запропонована Р. Мертоном (1949), розглядається багатьма спеціалістами як одна з найбільш вдалих. Згідно з думками цього ученого, відомого соціолога, девіація виникає в результаті розриву між культурними цілями і соціально схвалюваними засобами їх досягнення. Це визначення лежить в основі його типології девіантних вчинків. Але до девіацій наразі відносять і патологію у самому цілепокладанні, бо соціопати переважно прагнуть до задоволення своїх потреб у невідповідному для здорової більшості суспільства форматі.

Побутове вживання слова «психопат» відображає нагальність та практичну значущість соціальних стандартів як норм суспільного здоров'я, а, відтак стає загрозою для інших, тим більшою, чим менше ми замислюємося над багатогранністю та непередбачуваністю зла як явища духовного, екзистенційного та побутового, практично повсякденного. Водночас,

слухним буде і таке, узагальнююче визначення антисоціальної особистості як людини, суспільна поведінка якої не співпадає з загальноприйнятими в даному суспільстві соціальними нормами й стандартами, традиціями, що склалися. Соціальна норма визначає історично складений в конкретному суспільстві кордон, межу, інтервал (дозволеної чи обов'язкової) поведінки, діяльності людей, соціальних груп, соціальних організацій. Отже деструктивна поведінка щодо загальноприйнятих в даному суспільстві соціальних норм, традицій, (які склалися історично та виправдовуються практикою повсякдення) буде асоційована із соціопатичною особистістю, що для більш широкого загалу і є синонімом особистості антисоціальної допомоги особам, що мають проблеми аналогічного стибу включно.

Особлива увага соціальних працівників, їх практичної діяльності по втіленню етики гуманізму як соціально-політичної мети у розбудові суспільства загального добробуту (адже воно може бути лише гуманістично орієнтованим) – є попередження ситуацій соціального сирітства [137.42]. Адже саме жінки та діти виступають найуразливішими прошарками населення, що потерпає від збоченої уявним самоствердженням поведінки соціопатів. Аби запобігти такому лихові, що дезорганізує усю спільноту знущаннями над природними пільгами найслабших, як того вимагає моральність у будь-якому сталому соціумі, представники соціальних центрів та служб повинні набувати нових якостей та вмінь. Потрібною стає участь фахівців з соціальної роботи у діяльності державних установ, розробці (а не тільки впровадженні) програм політико-економічного розвитку країни, співпрацю з урядовим та приватним секторами народногосподарського комплексу як цілісного утворення. Адже саме через порушення узгодженості у взаємодіях різних ланок соціальної практики з'являються діти-біженці, що утікають з дому чи із виховного закладу внаслідок розриву зв'язків з батьками, внаслідок конфлікту з вчителями, вихователями, однолітками, деформування ціннісних орієнтацій і інших причин, які призвели до кризових стосунків. Рідше причина втеч неповнолітніх – наявність психічного захворювання. Доставлені в притулки, інші заклади соціальної реабілітації, подібні діти нерідко здійснюють рецидивні втечі. Серед багатьох причин, які зумовлюють втрату сімейних зв'язків, – конфліктні стосунки в сім'ї, які супроводжуються насиллям, агресивністю, жорстоким ставленням з боку батьків [7, 112]. Причиною втеч дітей із сімей нерідко є

розлучення або одруження одного з батьків, який раніше проживав із неповнолітньою дитиною. У той же час ми маємо справу із безнаглядними дітьми, які позбавлені нагляду, уваги, турботи, позитивного впливу зі сторони батьків або осіб, які їх замінюють. Така дитина живе під одним дахом з батьками, зберігає зв'язки з сім'єю, у неї ще є емоційна прив'язаність до будь-кого з членів родини, але ці зв'язки слабкі і знаходяться в стані атрофії і розпаду. Відсутність достатнього догляду і утримання, зневага інтересів і потреб особистості в сім'ї, створюють реальну загрозу психічному, фізичному і моральному розвитку дитини. Представлені самі собі, діти запускають навчання, віддають вільний час вулиці, неблагополучній компанії, безцільному проведенню часу. Безнаглядність дітей нерідко є першим кроком до безпритульності, соціальної дезадаптації, руйнуванню нормального процесу соціалізації дитини [2; 110–112]. Саме такі діти, як і безпритульні, що не мають батьківського чи державного піклування, постійного місця проживання, відповідних до віку позитивних занять, необхідного догляду, систематичного навчання і виховання, складають основну зону небезпеки суспільної, культурної, індивідуально-деструктивної, що часто пов'язана з протиправною поведінкою.

Разом із тим, багаторічні спостереження вчених свідчать про те, що і зростаючи у повній, турботливій родині дитина може виявляти соціопатичні нахили у поведінці, тому сучасна практика соціальної допомоги спирається на розширене розуміння аномалій розвитку. Але у будь-якому випадку ми пересвідчуємося у необхідності системного, комплексного та послідовного впливу як задля попередження укріплення умов, що сприяють формуванню соціопатично налаштованих особистостей, так і управління ціннісними вимірами соціальної практики, аби невідпорність покарання стримувала таких індивідуумів, захищаючи від них інших, їх самих та суспільство, де ми всі живемо.

До **висновків**, що їх дозволяє зробити аналітика данної статті, можна віднести, перш за все – висвітлення комплексного характеру соціопатичної поведінки як ціннісних девіацій у практиках сучасності. Фахівцям з соціальної роботи необхідно **рекомендувати** уважно поставитися як до специфіки соціальної допомоги жертвам соціопатичного впливу, так і до самих соціопатів. Якщо для першої клієнтської групи важливою буде профілактика віктимізації, тренінгово-просвітницька (арт-

терапія, групи лідерської підтримки та подібне й інше) робота включно, то у випадку із соціопатично налаштованими особами головне – визначитися щодо перспектив і плідності корекційної роботи, не розглядати відмову від спроб перевиховання як поразку, професійну та особистісну. Самому фахівцю (соціальному працівникові, педагогу, менеджеру) потрібно відслідковувати пастки комунікацій, аби не перетворитися на об'єкт маніпуляцій з боку психопата.

Вчасно делегувати повноваження кримінологам і психіатрам, віддати соціопатичного індивідуума під юрисдикцію правоохоронних структур, ураховуючи та не сподіваючись марно на його вікові особливості - це не ознака слабкості фахівця з соціальної роботи, а навпроти – свідоцтво на користь його компетентності, особливо за умов сучасних інформаційних та технологічних трансформацій у суспільних практиках. Ці зміни системно, цілеспрямовано й опосередковано даються взнаки у житті й вихованні кожної людини. Тож саме психолого-педагогічна культура й розвиток соціальної зрілості особистості соціального працівника допоможуть йому якісно (професійно) протистояти соціопатичним маніфестаціям поведінкових зрушень як серед клієнтського загалу, так і у нестабільності сучасного соціального життя, яким воно є.

Література.

1. Айзенк Г.Ю. Структура личности / Пер. з англ. Ісакова. – СПб.: Ювента, 1999. – 463 с.;
2. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. – К.: Изд-во Казанского университета, 1998. – 222 с.;
3. Анциферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системы / Психология формирования и развития личности / отв. ред. Л.И. Анциферова – М.: Наука, 1981. – С. 3-19.;
4. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекопознания. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
5. Бех І.Д., Радул В.В. Педагогічна культура і розвиток соціальної зрілості особистості / Наукові записки. – Вип. 32. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦКДПУ ім. В.Вінниченка. – 2001. Ч.1. – С. 12-17.
6. Кончаловский А.С. Низкие истины.- Москва: Коллекция «Совершенно секретно», 1999.- С.360-361
7. Каган М.С. Мир общения: Проблема межсубъективных отношений. М., 1989.- С.112.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Изд. 2. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
- 9.Либин А.В. Стилевые и темпераментные свойства в структуре индивидуальности человека: Автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.01 / РАН. Ин-т психологии – М., 1993. – 25 с.
10. Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г.Щур. М.: Смысл, 1997.-336с.
- 11.Платонов К.К. Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986. – 255с.
- 12/Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии.- М., 1973.- С.331
- 13.Сидоренко Е.В. Мотивационный тренинг. – С-Пб.: Речь, 2000. – 234 с.
14. Хьелл Л., Зинглер Д. Теории личности. – СПб.:Питер, 1997, 617 с.;
15. Хауэр Х.Г. Лишенные совести. Пугающий мир социопатов. М. «Алетейя», 2009, 234 с. ;
16. Handbook of interpersonal communication / Ed. by M.L. Knapp. - Beverly Hills: Sage, 1985. – 768 p.